

2 Budkov D. V. Z istoriji mizhnarodno-informacijnoji dijajlnosti Derzhavnogho centru UNR v ekzyli // Visnyk Kyjivskogho instytutu "Slov'janskyj universytet". Serija "Istorija". 2000. Vyp. 7. S. 10 – 19.

3 Vidnjanskyj S.V. Polityka chekhoslovackogho urjadu, shhodo ukrajinskoji emigraciji v mizhvojenyj period. // Mizhnarodni zv'jazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. K., 1993. Vyp. 3. S. 36–56.

4 CDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 1. Spr. 7. 50 ark.

5 CDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 2. Spr. 203. 51 ark.

6 CDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 2. Spr. 576. 42 ark.

7 CDAVO Ukrainy. F. 3696. Op. 2. Spr. 271. 73 ark.

Статтю подано до редколегії 4.02.2018 р.

УДК 94(47+57)

Анастасія Покляцька

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірантка (Україна)

Загальна характеристика розвитку сатиричної періодики СРСР 1920-30-х рр.

Анотація. У статті досліджується процес формування та розвитку журнальної сатиричної періодики СРСР 1920-1930-х рр., аналізуються загальні тенденції функціонування сатиричних видань, їх відмінність від радянської преси в цілому. У статті наголошується, що хоча завданням сатиричної періодики було викриття недоліків радянської системи, проте в переважній більшості, журнали стають офіційними трансляторами ідей більшовиків.

Ключові слова: сатирична періодика, радянська преса, пропаганда, ідеологія, «Крокодил», «Правда», «худкор», «робкор».

1920-ті рр. стали періодом виникнення та небувалого розквіту радянської сатиричної періодики, яка стала важливим елементом становлення партійно-радянської преси. Радянські періодичні видання були трансляторами ідей партійної влади, сприяли формуванню громадської думки щодо політичного курсу більшовиків. Особливість сатиричних журналів полягала в їх блискавичному реагуванні на події, яскравості та наочності образів, зрозумілих для читачів, а також у безпосередній взаємодії з читачем, яких включали в процес діяльності видавництва (т. зв. «худкори», «робкори»). Завдяки цьому сатирична періодика стала, з одного боку, одним із потужних засобів радянської пропаганди, а з іншого – завдяки своєму формату, який включав гумор, сатиру та іронію, саме в сатиричних журналах, певною мірою, зустрічається викриття самої радянської системи, яке завдяки якраз елементу сміху та несерйозності втрачає свою гостроту.

Метою статті є дослідження розвитку радянської сатиричної періодики 1920-1930-х рр. та особливостей її діяльності.

Розвиток сатиричної періодики СРСР 1920-1930-х рр. є недостатньо дослідженою темою. Більшого поширення набули дослідження з історії радянської преси в цілому, або окремих аспектів розвитку газетно-журнальної періодики. Так, у праці А.Животка «Історія української преси» [1] розкрито умови розвитку української періодики на теренах українських земель та за кордоном з моменту зародження та до другої половини ХХ ст. Комплексне дослідження партійно-радянської преси УСРР 1920-1930-х рр. у контексті українізації здійснила О.Коляструк [6]. Автор дослідила, зокрема, механізми впливу преси на масову свідомість, визначила методи і способи впровадження пресою радянських стереотипів у громадську свідомість. Також О.Коляструк зазначила характерні риси радянської преси та спеціальні технології у роботі з інформацією (зокрема, анонсація, джерельна дивергенція, дифамація, дезінформація, персеверація, деперсоналізація) [6, с.11].

Особливості сатиричної публіцистики 1920-1930-х рр. УРСР у ракурсі дослідження історії журналістики здійснила Н. Зикун [3; 4].

Серед зарубіжних авторів варто виділити І. Кузнцова, який здійснив дослідження з історії російської журналістики з 1917 по 2000 рр. [7] Автор дослідив діяльність періодичних видань у відповідності до вимог партійного керівництва, проаналізував процес становлення однопартійної радянської журналістики. Так само, важливе місце в дослідженні історії цензури СРСР займає праця Г.Жиркова [2], в якій автор дослідив взаємовідносини влади і журналістики, партійний контроль над цензурою та її апаратом.

Вагоме місце у дослідженні власне сатиричної періодики СРСР займає праця С. Стигаліна та І. Кременської «Радянська сатирична періодика 1917-1963 рр.» [8], яка, попри

заангажованість, стала своєрідним енциклопедично-довідковим виданням, оскільки в ній подані повні вихідні дані усіх сатиричних журналів, які видавалися в зазначений період.

Уже на початку 1920-х рр. з'являється велика кількість журналів, значна частина з яких – сатиричні. Бурхливе зростання сатиричної журналістики «нового типу» почалося з випуску щотижневого ілюстрованого сатиричного додатка до московської «Рабочей газеты» (з 1922 по 1932 рр.), який перетворився незабаром в журнал «Крокодил». «Крокодил» став одним із найуспішніших та найбільш тиражованих журналів СРСР. На 1923 р. тираж «Крокодилу» досяг 150 тис. примірників – найбільший наклад для подібного роду журналів на той час. А до 1932 р. його тираж сягнув 500 тис. екземплярів (за Стикалінін-Кременскою) [8, с.183; с.189]. Його створювала гарна команда, зокрема, до редколегії входили К.Єремєєв (перший редактор журналу), Д.Бедний, Д.Моор, М.Черемних, І.Малютін, С.Гессен. У «Крокодилі» працювали талановиті художники Б.Єфимов, Ю.Ганф, К.Гольц, В.Дені, К.Єлісеєв, М.Купріянов, К.Ротов тощо. Надсилали свої малюнки Л.Бродати, В.Козлінський тощо. 1934 р. редактором «Крокодила» став М.Кольцов, який залучав до активної роботи плеяду радянських сатириків, серед яких Е.Зозуля, І.Ільф, Є.Петров, В.Катаєв, І.Еренбург тощо. Поруч зі старими «крокодилцями» працювали й молоді карикатуристи: Б.Антоновський, Л.Генч, В.Горяєв, Кукринікси тощо. Варто відмітити, що в середині 1930-х рр. «Крокодил» (якщо не брати до уваги журнал «Безбожник», який мав спеціальне призначення) стає, по суті, єдиним сатиричним журналом на теренах СРСР.

«Крокодил» мав значний вплив на формування радянської сатиричної періодики 1920 х рр. Спільною прикметою переважної більшості перших сатиричних видань було те, що вони, як і «Крокодил», виходили як додатки масових газет. Так, «Красная Газета» (Петроград) випускала журнал «Червоний ворон» (1922-1924 рр.), реорганізований в журнал «Бегемот» (1924-1928 рр.), а потім в журнал «Пушка» (1926-1929 рр.), згодом – «Ревизор» (1929-1930 рр.). При газеті «Рабочая Москва» виходив «Красный перец» (1923-1926 рр.). «Гудок» мав «Дрезину» (1923-1924 рр.), згодом – «Смехач» (1924-1928 рр.). «Труд» підсилював «Бузотер» (1925-1927 рр.), реорганізований у «Бич» (1927-1928 рр.). «Крестьянская газета» мала журнал «Лапоть» (1924-1933 рр.); «Красная звезда» – «Военный крокодил» (1924-1926), згодом – «Танком на мазоль» (1928-1930 рр.); московський «Безбожник» – «Безбожный Крокодил» (1924-1925 рр.) тощо.

Варто підкреслити, що сатиричні видання спочатку поширювалися безкоштовно, завдяки чому досить стрімко набирали популярності, стаючи частиною повсякденного життя людей.

Сатиричні журнали мали адресну аудиторію, більшість з них були зорієнтовані на робітників. «Бузотер» був призначений для членів профспілок, «Лапоть» адресований селянам-активістам; «Смехач» орієнтувався на широкі верстви службовців. 1928 р. «Смехач» був реорганізований в журнал «Чудак», який друкувався коштом акціонерного товариства «Огонек». Очолив журнал талановитий редактор М. Кольцов (брат Б.Єфімова, відомого радянського карикатуриста). «Чудак» призначався для інтелігенції та службовців, проте вже в 1930 р. він перестав існувати, був об'єднаний з «Крокодилем».

У період НЕПу виходили сатиричні журнали приватних видавців («Новый бич» (1922 р.), «Бич» (1922 р.), «Жало» (1923 р.), «Скорпион» (1922 р.) тощо). Проте більшість із них обмежилися випуском одного-трьох номерів. Це пояснюється декількома факторами: недостатня матеріально-технічна база, відсутність кваліфікованих працівників, а також постійні обмеження з боку держави.

Сплеск сатиричної періодики припадає на 1923-1926 рр. завдяки становленню національної преси (в умовах політики коренізації). У республіках, де були багаті традиції сатиричної творчості, з'являється розгалужена мережа видань національними мовами («Ніангі» («Крокодил»), «Тартарозі» («Сатана»), «Шолти» («Біч»), «Цетелі цоцхі» («Червона мітла») і ін. в Грузії; «Машраб», «Шірінкор» («Сатирик»), «Мушфікі», «Бігіз» («Шило»), «Муштум» («Кулак») в Узбекистані і Таджикистані; «Червоний перець» в Україні тощо [8, с. 21].

Як додатки до місцевих газет у республіканських, губернських і повітових центрах виходили десятки сатиричних журналів: «Жук», «Гаврило» в Харкові, «Желонка» в Баку, «Лещата» в Києві, «Веселий ткач» в Іваново-Вознесенську, «Мітла» і «Кліщі» в Саратові, «Червоний слон» у Катеринославі, «Ведмідь» в Ульяновську, «Наше калатало» в Кінешмі, «Касимовський лапоть» у Касимові тощо) [8, с. 21].

Проте вже у 1930-х рр. як республіканські, так і національні видання стали масово закривати. Поступово основним місцем побутування сатири стають заводські багатотиражки, присвячені викриттю злочинних одиничних фактів із діяльності конкретних осіб [3, с. 78], з'явилися дільничні газети (однією з перших на Наддніпрянщині була газета «Шпилька» на шишельній дільниці ливарного цеху заводу «Серп і молот»).

Таким чином відбулась зміна акцентів: викриття недоліків не радянської системи загалом, а окремих проблем місцевого масштабу. Сатира ставала дошкульною в низових колективах

(цехах, дільницях, групах...), натомість центральний сатиричний журнал брав на себе функції уніфікації зразків, норм, стандартів моралі, етики, необхідних в арсеналі формування «нової людини».

Як уже зазначалося, фактично єдиним сатиричним журналом в середині 1930-х рр. був «Крокодил». Феномен успіху журналу «Крокодил» полягає в умілому маневруванні між офіційними завданнями партії та висвітленням дійсних проблем нової радянської держави. Крім цього, «Крокодил» один із перших почав активно залучати до співпраці своїх читачів. Як зазначають О.Кіянська та Д.Фельдман, «політичною боротьбою, висміюванням троцькістів та інших противників «лінії партії» журнал практично не займався. Замість цього він вперше в сатиричній журналістиці «повернувся обличчям до читача»: редакція отримувала величезну кількість листів «з місць»; була, крім того, створена велика і розгалужена мережа «коркорів» – позаштатних «кореспондентів «Крокодила» [5, с. 73]. При цьому автори припускають, що відносній свободі «Крокодила» сприяли, по-перше, сильна протекція, якою користувався головний редактор М.З. Мануїльський (1930-1934), а також те, що після закриття у 1932 р. «Рабочей газеты», яка займалася видавництвом «Крокодила», його видавництвом заопікувався поліграфічний комбінат «Правда», який не був, власне, органом друку і не займався безпосередньою організацією політичних кампаній [5, с. 74]. Втім, уже в середині 1930-х рр. журнал таки став офіційним транслятором державної політики та втратив свою хоч і обмежену самостійність. Варто також зазначити, що редколегію «Крокодила» не оминули репресії, в 1937 р. було репресовано редактора та художника Я.М. Бельського, сатирика та фейлетоніста А.С. Бухова, в 1938 р. заарештовано і в 1940 р. страчено талановитого редактора, письменника, літератора М.Є. Кольцова [2].

Таким чином, виникнувши як додатки до центральних союзних газет, сатирична журнальна періодика зуміла набути значної популярності серед читачів. При цьому, з одного боку, головним завданням сатиричних видань була боротьба із т.зв. ворогами радянської держави, трансляція офіційної політики партії. У 1920-х рр., коли ще не було встановлено тотального контролю над пресою, існувала величезна кількість сатиричних видань, які влада не могла контролювати повною мірою, й журнали викривали недоліки власне радянської системи. Проте вже в середині 1930-х рр. влада повністю підпорядковує діяльність періодичних видань та окрім цього, закриває практично усі сатиричні видання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд. авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
2. Жирков Г. В. История цензуры в России XIX-XX вв. : Учеб. пособие для студентов вузов. Москва: Аспект-Пресс, 2001. 367 с. URL: <http://evartist.narod.ru/text9/35.htm> (дата звернення: 15.01.2018).
3. Зикун Н. І. Українська сатирична публіцистика 20–30-х рр. XX ст. В контексті еволюції поглядів на роль критики й самокритики // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. 2015. №4. С. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2015_4_17 (дата звернення: 18.01.2018)
4. Зикун Н. І. Українська газетна сатирична публіцистика радянської доби як ідеологічно-пропагандистський інструмент // Образ. 2016. Вип. 1. С. 27-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2016_1_5 (дата звернення: 18.01.2018).
5. Киянская О. И., Фельдман Д. М. К истории советской сатирической печати 1930-х годов : журнал «Крокодил» // Вестн. РГГУ. Сер.: История. Филология. Культурология. Востоковедение. 2014. №12 (134). С. 71-85.
6. Коляструк, О.А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки XX ст.) : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2003. 20 с.
7. Кузнецов И.В. История отечественной журналистики (1917-2000): учеб. комплект (учеб. пособие; хрестоматия). 5-е изд., стер. Москва: Флинта, 2018. 640 с. URL: <http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785893493696.html> (дата звернення: 11.01.2018).
8. Стыкалин С. Кременская И. Советская сатирическая печать 1917-1963. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1963. 521 с.

Анастасия Покляцкая

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, аспирантка (Украина)

Общая характеристика развития сатирической периодики СССР 1920-30-х гг.

Аннотация. В статье исследуется процесс формирования и развития журнальной сатирической периодики СССР 1920-1930-х гг., анализируются общие тенденции

.....
функционирования сатирических изданий, их отличие от советской прессы в целом. В статье отмечается, что хотя задачей сатирической периодики было разоблачение недостатков советской системы, однако в подавляющем большинстве, журналы становятся официальными трансляторами идей большевиков.

Ключевые слова: сатирическая периодика, советская пресса, пропаганда, идеология, «Крокодил», «Правда», «худкор», «рабкор».

ABSTRACT

Anastasiia Pokliatska

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
postgraduate student (Ukraine)

General characteristics of satirical periodicals development in USSR in 1920-30s

The article examines the process of formation and development of the journalistic satirical periodicals in the USSR in 1920's and 1930's. It analyzes the general trends in functioning of satirical editions, their distinction from the Soviet press as a whole. The article states that although the task of satirical periodicals was to reveal the shortcomings of the Soviet system, however, in the vast majority, the magazines had become official translators of the ideas of the Bolsheviks.

The characteristics of satirical magazines were there fast response to current events, bright images that appealing to the readers, as well as direct interaction with the reader, which included in the process of publishing activities.

Satirical journals had a targeted audience, mostly, the working class . However, «Buzoter» was targeting the trade unions; «Lapot» was addressed to activists peasants; «Smehach» was oriented towards the broader layers of employees. «Chudak» was intended for both the working class and the intellectuals.

Certainly interesting for researchers was that satirical periodicals originally distributed free of charge and thus, they gained popularity very quickly, has becoming part of people's everyday life.

In general, this study examines the processes of changes that took place in satirical periodicals and emphasizes that within these changes the central satirical journal took on the role of unification of samples, norms, standards of morality, ethics necessary in the arsenal of the formation of a «new person».

Key words: satirical periodicals, Soviet press, propaganda, ideology, «Crocodile», «Pravda», «hudkor», «robkor».

REFERENCES

1. Zhyvotko A. P. Istorija ukrajinskoji presy / Uporjad. avt. ist.-bioghr. narysu ta prymit. M. S. Tymoshyk. Kyjiv: Nasha kuljtura i nauka, 1999. 368 s.
2. Zhirkov G. V. Istorija tsenzury v Rossii XIX-XX vv. : Ucheb. posobie dlya studentov vuzov. Moskva: Aspekt-Press, 2001. 367 s. URL: <http://evartist.narod.ru/text9/35.htm> (data zvernennja: 15.01.2018)
3. Zykun N. I. Ukrajinsjka satyrychna publicystyka 20–30-kh rr. XX st. v konteksti evoljuciji pohljadiv na rolj krytyky j samokrytyky // Derzhava ta reghiony. Serija : Socialjni komunikaciji. 2015. №4. S. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2015_4_17 (data zvernennja: 18.01.2018)
4. Zykun N. I. Ukrajinsjka ghazetna satyrychna publicystyka radjanskoji doby jak ideologichno-propaghandystsjkij instrument // Obraz. 2016. Vyp. 1. S. 27-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2016_1_5 (data zvernennja: 18.01.2018)
5. Kiyanskaya O. I., Feldman D. M. K istorii sovetskoy satiricheskoy pechati 1930-kh godov : zhurnal «Krokodil»// Vestn. RGGU. Ser.: Istorija. Filologiya. Kulturologiya. Vostokovedenie. 2014. №12 (134). S. 71-85
6. Koljastruk, O.A. Presa USRR v konteksti polityky ukrajinizaciji (20-30-ti roky XX st.) : avtoref. dys ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyjiv, 2003. 20 s.
7. Kuznetsov I.V. Istorija otechestvennoy zhurnalistiki (1917-2000): ucheb. komplekt (ucheb. posobie; khrestomatiya). 5-e izd., ster. Moskva: Flinta, 2018. 640 s. URL: <http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785893493696.html> (data zvernennya: 11.01.2018)
8. Stykalin S. Kremenskaya I. Sovetskaya satiricheskaya pechat 1917-1963. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury, 1963. 521 s.

Статтю подано до редколегії 12.02.2018 р.